

HET KONINGSHUIS ALS MILITAIR HOSPITAAL

Het Koningshuis te Rhenen werd gebouwd van 1630 tot 1632 op de plaats van het voormalige Agnietenconvent, een oud complex dat reeds in 1388 bestond. Opdrachtgever van dit nieuwe paleis was Frederik van de Palts, de zogenaamde Winterkoning omdat hij slechts een winter lang koning van Bohemen was geweest. Frederik overleed reeds in 1632, zodat hij nauwelijks heeft kunnen genieten van dit prachtige paleis.

Het Koningshuis heeft na het overlijden diverse bewoners en functies gehad. Het is langzamerhand in verval geraakt totdat het in 1812 werd verkocht waarna het volledig werd gesloopt.

Een vrij onbekende bestemming van het Koningshuis is die van militair hospitaal geweest. Er werd namelijk in dit grote gebouw eind 1794 een ongekend doch helaas onbekend aantal Engelse gewonde militairen als verpleegden opgenomen. Naar schatting zijn het er enige duizenden geweest. De oorzaak van dit gebeuren is de volgende.

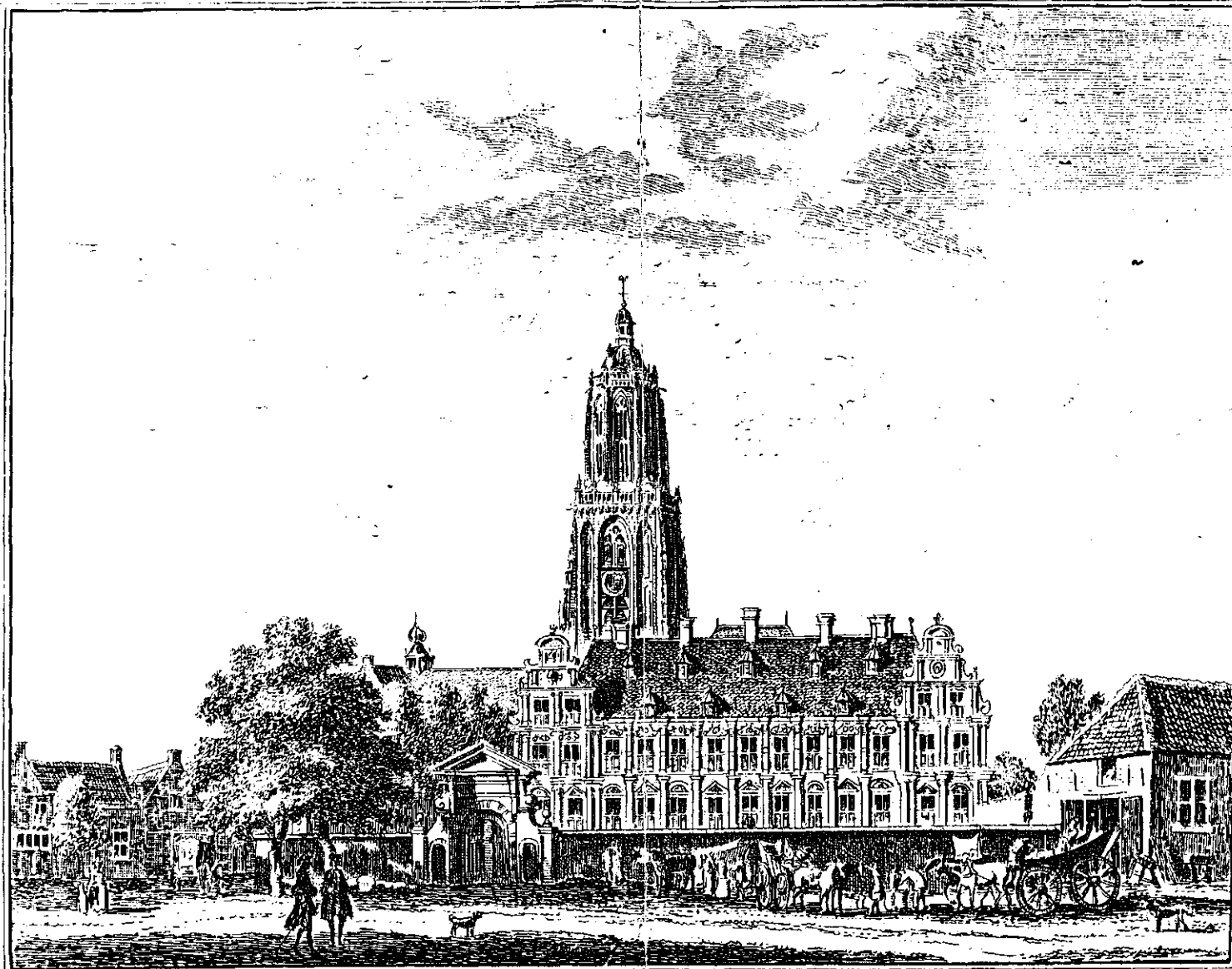
In Frankrijk woedde de Franse Revolutie in volle hevigheid. De Franse generaal Dumourier viel in februari 1793 Nederland binnen. Door deze oorlogsverklaring der Fransen werden Pruisen en Engeland betrokken bij de strijd in west-Europa. De Engelse hertog van York stond aan het hoofd van 35.000 man Engelse, Hessische en Hannoveraanse troepen. In diverse gebieden in België en in zuid-Nederland vonden zware veldslagen plaats. In 1794 was de legermacht der Bondgenoten inmiddels gegroeid tot 300.000 man, deze waren echter verspreid over een groot gebied. De bekende veldheer Pichegru kwam aan het hoofd van de Franse legers te staan.

Toen de strijd zich naar noord-Brabant en verder verplaatste ('s Hertogenbosch, Venlo, Maastricht, Druten, Grave, Nijmegen, Bommelerwaard) eiste dit een grote tol aan onder meer Engelse gewonden. Op 16 december 1794 werd een wapenstilstand vanuit Parijs afgekondigd. Het is bekend dat de Engelsen bij hun aftocht een schromelijk gebrek aan krijgstucht vertoonden. 'de rooverijen en desordres gaan alle denkbeeld te boven. Zij veroorloven zich niets minder dan de vijand begaan zou en plunderen het land uit'. Vandaar

de algemene roep: 'zoo wij geplunderd moeten worden, is het beter door den vijand'. De Engelsen waren echter van mening dat 'de Carmagnolen u toch zullen plunderen, dan is het beter dat wij dit bij voorbaat doen'.

De grote aantallen Engelse gewonden moesten ergens, op veilige bodem worden ondergebracht, maar waar? Op 31 juli 1794 ontving de Rhenense Vroedschap, de toenmalige gemeenteraad, van D.J. van Reede als voorzitter van Gedeputeerde Staten van Utrecht, een brief waarin meege-deeld werd dat er met de Engelse hertog van York overeenge-komen was dat er een aantal 'zieke en gekwetste' Engelse militairen naar Rhenen zou worden getransporteerd om in het Koningshuis te worden ondergebracht. Tevens zou er een detachement militairen meekomen om het gebouw in goede orde te houden. Enkele dagen later volgde een tweede brief waarin het bericht werd bevestigd met de toevoeging dat zo nodig ook de loodsen aan de Grebbe in gebruik zouden moeten worden genomen. Verzocht werd daarbij zo veel mogelijk behulpzaam te zijn en te zorgen voor voldoende licht en vuur. Het detachement Engels en zou behoorlijk ingekwartierd moeten worden. De Rhenense vroedschap antwoordde, dat men de Engelse zieken en gewonden liever niet zag komen maar dat men niettemin bij de plaatsing zo veel mogelijk behulpzaam zou zijn. Wel informeerde men, wie de kosten voor licht en vuur zou dragen: door de Engels en of door het Land, de toestand van de financieën van de stad was namelijk zo slecht dat men dit niet zelf kon op-brengen. Burgemeester Menso kwam op het idee dat de stad brood en vlees zouden moeten leveren waarbij de gemeente dan de omzetbelasting van vier duiten per twee pond zou innen! Aldus werd besloten.

De eerste gewonden arriveerden op 8 augustus, toen namelijk vijf- of zeshonderd zieke en gewonde Engelse militairen met wagens werden aangevoerd. Het detachement gezonde militairen werd in de Barakken ondergebracht. Hiermee doelde men op het gebouw boven in de Molenstraat, waar jarenlang het Museum heeft gestaan en waar thans een bakker is gevestigd. De officieren, doktoren en chirurgijns werden echter bij burgers ingekwartierd. De zondag daarop legden op de loswal nog eens elf schepen aan met zieken en gewonden, die allen in het Koningshuis moesten worden geplaatst. Omdat dit gebouw vrijwel vol was was men

J. A. B. del.

Het STADHUIS te RHEENEN.

N. B. f.

op het plein vóór het Koningshuis druk bezig met het bouwen van een aantal loodsen. In afwachting van het gereedkomen hiervan werd aan de schippers opdracht gegeven in de Rijn voor anker te gaan om te voorkomen dat al het soldatenvolk aan land zou kunnen komen en ongeregeldheden zou kunnen veroorzaken. De meegekomen officieren, doktoren en chirurgijns mochten echter van boord: zij werden bij burgers ingekwartierd. Van de schippers had de vroedschap tot haar schrik vernomen dat er nog eens twaalf of dertien schepen met zieken en gewonden werden verwacht. Hier was met geen mogelijk meer plaats voor te vinden. En wanneer er nog meer officieren en doktoren zouden komen zou men deze ook niet meer bij burgers kunnen onderbrengen, aldus werd aan de Staten van Utrecht meegedeeld. Men had aan de officieren reeds voorgesteld een deel van de zieken te plaatsen in de loodsen aan de Grebbe maar deze hadden dat idee afgeslagen. Hoogstens konden enkele aan de beterende hand zijnde militairen er van tijd tot tijd worden geloogerd. Men verzocht de Staten in beschouwing te willen nemen 'dat ons plaatsje aller ongeschikt is voor zulk een hospitaal, dat de moeiten en last die zulks meedebrengt ondraaglijk is, en die nog somtijds als gantsch niet vriendelijk werd beantwoord'. De vroedschap vreesde rellen. Men verzocht daarom het hospitaal op te heffen en naar elders te verplaatsen 'en wij daarvan verlost mogten worden'.

De vroedschap wilde ook graag weten waar zij het door haar ten behoeve van het hospitaal gekochte stro kon worden gedeclareerd. Tevens werd meegedeeld dat de ingekwartierde doktoren, chirurgijns, officieren etc. er niet aan dachten voor hun logies te betalen. Hiervoor vroeg men om een oplossing. Tot slot wilde men weten hoe de leverancier van het hout dat voor de loodsen was gebruikt dit kon declareren.

Een ander probleem deed zich weldra voor. De kameraar Roghair deelde mee dat de Engelsen hun legerwagens en paarden op de voor de stad liggende stadswei hadden geplaatst en dat de paarden hier gingen weiden, hetgeen schade opleverde. Aan burgemeester Klerck werd opgedragen hierover in overleg te treden met de overste, die bij hem was ingekwartierd en hem voor te stellen de paarden te verplaatsen naar de tot het Koningshuis behorende, buiten de Westpoort gelegen boomgaard. Hier zal ongetwijfeld de

z.g. Koningswei mee worden bedoeld.

Inmiddels vernam de vroedschap dat het stro en het hout zou worden vergoed en dat men met de burgerij tot een accord diende te komen met betrekking tot de inkwartiering. Omdat was gebleken dat er in Rhenen niet voldoende timmerpersoneel aanwezig was werden er vanuit Wageningen 9 timmerlieden en 3 bazen naar Rhenen gezonden.

Omdat de Engelse officieren om de vier weken werden afgelost en de commandant de laatste vier weken bij burgemeester Klerck was ingekwartierd, zou de volgende commandant, die recht had op een van de beste kwartieren in de stad, nu bij de hoofdofficier, de schout Huibert Jan van Deventer onderdak krijgen. Daarna zou er geloot worden tussen deze beide heren, de schepen Van Holst, schepen Sandbrink, raadslid Van Brienen, raadslid R. van Noort en het raadslid, tevens subschout Van Brienen. Wanneer echter majoor Sondag, die vaak afwezig was en bij de Hoofdofficier was ingekwartierd, weer terug mocht komen, dan zou deze bij Sandbrink worden gelogeerd.

Eind september kwam er een brief van G.S. waaruit bleek dat de hertog van York verzocht had 'buiten de stad Rhenen op een gezonden en verheven plaats, zoo spoedig mogelijk, nog twee lootsen te doen opslaan van zulke groote, dat in dezelve circa vijfhonderd zieken en gekwetsten kunnen worden gerecipieerd'. Meegedeeld werd dat men de timmerman Stenis opdracht had gegeven om zich in Rhenen bij de magistraat te vervoegen om te overleggen, waar deze lootsen het beste zouden kunnen worden geplaatst.

In oktober werd besloten 'met de Joden over de leverantie van vlees te accorderen en voorts om alles te bezorgen en verrigten wat tot nut van het voornoemde Hospitaal wierde gerequireerd'. Later werd bepaald dat het vlees in de Waag moest worden gewogen.

Eind oktober werd bericht ontvangen dat 'Z.K.H. den Heer Hertog van York ordre heeft gegeven om magazijnen van groote uitgestrektheid' te bouwen ten behoeve van 3,5 miljoen pond boekweitmeel, 900.000 pond roggemeel, 15 miljoen pond haver, 18 miljoen pond hooi en 187.000 pond stro.

De magistratuur berichtte dat het onmogelijk was om dergelijke magazijnen te bouwen, er was zelfs voor de berging van de geringste hoeveelheid meel of haver zelfs al geen

plaats. Het Koningshuis, de nieuw gebouwde loodsen en alle andere mogelijke plaatsen waren reeds voor het onderbrengen van zieken en gewonden in gebruik. Daarnaast kwamen nog de herstelde patiënten. Bovendien werd men dagelijks geconfronteerd met inkwartiering van troepen, 'als hebbende gisteren namiddag nog wederom 150 man artilleristen gekregen, die wij bij de burgers moeten biljetteren waardoor onze stad, alsmeede door de geïnquartierde officieren en doctoren behorende tot het het Engelsche Hospitaal als opgepropt is'. Alle particuliere gebouwen, pakhuizen en magazijnen in Rhenen waren propvol. Wat hooi en stro betrof, dat kon op mijten op de berg even buiten de stad worden opgeslagen. Men waarschuwde voor het gevaar dat de Fransen over de Waal zouden kunnen komen ('dat God genadig gelieve te verhoeden') de plaats onder kanonvuur zou kunnen komen waardoor de magazijnen zouden worden verwoest.

Men wees op de aanwezigheid van een aantal tabaksschuren buiten de stad, 'de eene digter, de ander verder af'. Het doel van deze schuren was 'niets anders dan om den tabak te drogen'. De vloeren ervan waren van aarde en de pannen ongestreken. Deze schuren zouden kunnen dienen als magazijn voor meel en haver. Men zou daartoe de eigenaars kunnen opdragen deze te ontruimen. Al met al, Rhenen was ongeschikt voor de bouw van het vereiste aantal magazijnen. In consideratie werd gegeven of men die magazijnen niet in Amersfoort zou kunnen bouwen, 'hetwelk een stad is, van de aller grootste pakhuizen voorzien, die ook agter de Linie legt niet alleen maar ook vrij van gebombardeert te kunnen worden'. Bovendien zouden de magazijnen, zo dicht bij de Zuiderzee, gemakkelijker bevoorraad kunnen worden.

Het grote aantal vreemde militairen gaf natuurlijk aanleiding tot andere problemen. Beledigingen en ruzies op straat lagen voor de hand. Vandaar dat op 13 oktober '94 een verbod werd ingesteld op het zingen van opruijge liedjes op straat, het klappen in de handen wanneer er een Engelse officier voorbij kwam. Behalve de normale patrouilles zouden er enkele Engelse soldaten hieraan toegevoegd worden om de orde te handhaven. Op overtreding van het verbod stond een straf van acht dagen hechtenis op water en brood. De schout werd gemachtigd om de zoon van Hendrik

Mol in hechtenis te nemen.

De herbergiers mochten op zondagen geen sterke drank meer aan burgers verstrekken, op straffe van drie gulden boete.

In november richtte de vroedschap zich nogmaals tot de Utrechtse Staten met de mededeling dat men sinds 8 augustus zo veel Engelse zieken en gewonden had ontvangen dat zowel het Koningshuis als de nieuwe loodsen geheel vol lagen en dat men al eerder de hertog van York had verzocht, geen nieuwe transporten meer te zenden. Niettemin ontving men nog dagelijks nieuwe transporten, zowel te water als te land. Er waren nu zo veel militairen opgepropt dat men het aantal op geen duizend na zou kunnen schatten. Niet alleen waren de beste burgers en het stadsbestuur met inkwartiering opgezadeld, en wel met officieren, vergezeld van twee, drie of vier knechts die zich niet als Hollandse officieren ondergeschikt voelden aan de Heer des Huizes maar in de meeste gevallen zelf heer en meester speelden. Ook Elst en Achterberg waren nu zo volgepropt met Engelsen en hun goederen, die alle ongelukkige ingezetenen arm aten en bovendien mishandelden. Er was reeds sprake van het willen wegvlugten van de bewoners.

Tevens werd gewezen op de vele ongeregeldheden die dikwijls met gevechten gepaard gingen. Zelfs de veerman, die werd gedwongen militairen over en weer te zetten, werd geslagen en mishandeld. Aan de commandant was reeds verzocht een wacht aan het veer te plaatsen om de veerman voor verdere onaangenaamheden te sparen. Een oude vrouw was door een soldaat in haar eigen huis zodanig geslagen dat zij nu met ernstige verwondingen te bed lag.

Het was echt onmogelijk om aan alle verzoeken (die meer op orders leken) te voldoen. De magazijnen, die volgens een Engelse commissaris van het Engelse Hospitaal toch zouden worden gebouwd, zouden tijdens de bouw ervan weer veel manschappen aantrekken waardoor men vreesde gebrek aan voedsel te zullen lijden. De korenkopers waren al niet meer in staat al het benodigde koren, dat uitsluitend tarwe bleek te mogen zijn, in te kopen. Men vroeg om de ondoenlijkheid van de plaatsing der magazijnen bij de hertog van York duidelijk te maken. Ook werd voor een voldoende beveiliging van de inwoners van Elst gevraagd,

al was het maar een sergeant met acht man.

Op 18 november had de heer Coffin, de commissaris van het Engelse Hospitaal, zich bij de Rhenense vroedschap beklagd over het weigerachtige gedrag van Veenendaal, waar de graaf van Roszel, commandant van het depot van het regiment Loijaux Emigrees met zijn manschappen was ingekwartierd. De Rhenense vroedschap verzond een brief aan de burmeesters van Veenendaal om de zaak toe te lichten. Vermeld werd dat de Emigrees zich onaangemeld in Rhenen hadden vervoegd. Omdat Rhenen zo vol was, verzocht de vroedschap de moeilijke omstandigheden in ogenschouw te willen nemen. Hoewel Veenendaal, een dorp zijnde behorende onder twee provincies, kon het zich toch niet onttrekken aan de inkwartiering van 'onze geallieerden komende van Arnhem over de provincie van Utrecht...'.
122

Omdat Rhenen geen reactie ontving werd op 19 november weer een brief verzonden aan Ged. Staten, waarin nogmaals verzocht werd geen Engelsen meer te zenden. Men constateerde al een gebrek aan levensmiddelen, ja men vreesde zelfs een hongersnood. Het bestelde koren was niet meer te krijgen: de gehele Betuwe lag vol volk en de inwoners durfden geen koren meer naar de markt te brengen of te laten dorsen of vervoeren, uit angst dat het door de soldaten zou worden afgenomen. Ook was er geen stro meer te krijgen. De bakkers konden de grote vraag niet meer aan. Door het gebrek aan koren waren ook de bakkers in Stichts Veenendaal ingeschakeld. Het kwam wel voor, dat er op een dag 1200 broden tekort waren, waardoor men onaangename gevolgen vreesde. Men verzocht koren, brood of andere levensmiddelen te zenden. Ook vroeg men enige honderden gezonde Engelse soldaten terug te roepen 'en ons van die groote menigte te verlossen, ten einde daar door onze ruïne voor te komen'.

Met Coffin werd overleg gevoerd over het dreigende tekort aan turf. Gevraagd werd of hij liever geen kolen wilde branden. Ze moesten zichzelf maar van brandstof voorzien want er was nog maar voor twee a drie weken turf voorradig.

In november schreven G.S. van Utrecht dat de heer generaal Erfprins van Orange van plan was om de inundatiesluizen van de Grebbelinie in staat van verdediging te brengen. Hiertoe wilde hij 400 man infanterie en 50 man cavalerie Staatse troepen in de dorpen onderbrengen en in de houten

loodsen die aanwezig waren. Aan de commandant of de directeur van het Engelse hospitaal te Rhenen had hij het ontruimen van de loodsen aan de Grebbe opgedragen. De helft van de genoemde manschappen zou in Amersfoort worden gestationeerd, de andere helft in het Rheense veen en in Achterberg.

Wat het genoemde gebrek aan levensmiddelen betrof, het kwam hen vreemd voor dat de stad, aan een open rivier gelegen, geen middel zou weten te vinden om van Amsterdam of elders het nodige koren te kunnen ontbieden, te meer daar er over de betaling der Engelsen en het kopen van de nodige broden etc. geen reden tot klagen scheen te zijn.

Wat betreft het terugroepen van de herstelde Engelse troepen, men zou hierover de heer Tollius, commissaris namens de Raad van State bij het Engelse leger, van de problemen op de hoogte brengen.

Op 8 december werd aan de Erfstadhouder verzocht om Rhenen van een Staats garnizoen te voorzien, al was het maar 80 man, met de daarbij behorende officieren ten einde de ruste en orde in de stad te bewaren en de ingezetenen voor overlast en onaangenaamheden te besparen.

Het zogenaamde Engelse kerkhof, gelegen in de uiterwaarde tegenover het Paardeveld heeft ongetwijfeld de naam te danken aan in het Koningshuis overleden Engelse soldaten.

Met de laatste mededeling van 8 december eindigen de berichten over de Engelse gewonden. Op 31 oktober 1803 volgt nog een interessant bericht. Toen besloot men de wrakken van de vele schepen, die bij de terugtrekking van de Engelse troepen op 7 januari 1795 bij de stad verbrand waren, en waarvan de resten in de Rijn groot ongemak veroorzaakten, op te ruimen. In de Haarlemse en Rotterdamse couranten zou iedereen worden opgeroepen, die meende op deze schepen recht te kunnen doen gelden, zich binnen 14 dagen bij het stadsbestuur te melden.

H.P. Deys

Addendum

Er is in de literatuur bekend, dat de burgemeester Klerck in die tijd een dagboek heeft geschreven, waarin onder meer zijn ervaringen met dit hospitaal worden vermeld. Het is mij echter niet bekend, waar zich dit dagboek thans bevindt. Wie kan mij eventueel verder helpen?